

Królczyk Krzysztof, rec. książki: *Zarys encyklopedyczny religii*, pod red. Zbigniewa Drozdowicza, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 1992, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1995, t. 7, s. 414–415.

<https://doi.org/10.14746/bp.1995.7.53>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54253>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

Chr.⁸ kryła się bogini uosabiająca wspólnotę rzymskich obywateli. Natomiast w prozie łacińskiej aż do czasów Augusta używano tego określenia jedynie w znaczeniu terytorialnym⁹. Mówiąc o wspólnocie używano terminów: *res publica*, *populus Romanus* lub ewentualnie *civitas*¹⁰. Analizujemy dalej: twierdząc, że „kapłan przy ołtarzu Romy i Augusta nosił tytuł *sacerdos*”, należałoby zaznaczyć, że termin ten występował jedynie na zachodzie Imperium i niekoniecznie zależny był od typu obiektu¹¹, a raczej od charakteru sprawowanego kultu.

Słownik skierowany jest do szerokiego grona ludzi zainteresowanych uczestnictwem w kulturze, a więc zajmujących się najróżniejszymi dziedzinami i w różny sposób przygotowanych do odbioru jego zawartości. Z tego względu oczywiście wydaje się, że potencjalny użytkownik słownika, aby poszerzyć swoją wiedzę, zanim spróbuje zapoznać się z trudno dostępnymi wydawnictwami zagranicznymi, będzie szukał polskojęzycznej literatury dotyczącej interesujących go kwestii. Niestety, należy żałować, że autor nie położył szczególnego nacisku na takie prace¹². Przykładów haseł, w których można byłoby się do nich odwołać, nie trzeba szczególnie szukać. Autor słownika, wspominając o ważnym przecież i skomplikowanym problemie identyfikacji Achajów (*A-ka-wi-ja-de; Ahhijawa*) (s. 2), mógł uwzględnić prace polskiego orientalisty M. Popki¹³.

Korzystanie ze słownika ułatwiają starannie opracowane: indeks haseł oraz wykaz skrótów. Należy jednak zaznaczyć, że zastosowano inne skróty niż w *Słowniku grecko-polskim* pod red. Z. Abramowiczówny (t. I-IV, Warszawa 1958-1965) i słowniku P. Grimala. Swojego miejsca nie znalazły tu ilustracje, które w znaczny sposób wzbogaciłyby zawartość. Ich obecność zresztą wymusza, zdaje się, konstrukcja niektórych haseł, np. *Pax* (s. 331) czy *Iustitia* (s. 202), w których boginie zostały opisane m.in. poprzez sposób przedstawiania i towarzyszące im atrybuty. Nie ma też tablic genealogicznych mitycznych „rodów”, które w sposób zdecydowany przyczyniłyby się do łatwiejszego ogarnięcia ich historii.

Niemniej słownik jest pożyteczną, szczególnie że jedyną, próbą ujęcia archeologii indoeuropejskiej cywilizacji. Cenną, ponieważ istnieje duże zapotrzebowanie na prace pozwalające odkryć korzenie naszej tożsamości. Zwłaszcza teraz, gdy stoimy w obliczu nieuchronnej multikulturowości, będziemy mogli zrozumieć innych tylko wtedy, kiedy lepiej zrozumiemy siebie. Taką pomocą może być właśnie *Słownik mitologii ludów indoeuropejskich*. Podzielim nadzieję autora, że w sposób znaczący „przyczyni się do pogłębienia świadomości kulturowej” jego czytelników.

Lechosław Olszewski

Zarys encyklopedyczny religii, pod red. Zbigniewa Drozdowicza, Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1992, ss. 412.

Opublikowany przez Wydawnictwo Naukowe UAM *Zarys encyklopedyczny religii* stanowi ma, w zamierzeniu wydawców, kompendium wiedzy dla osób interesujących się szeroko rozumianą problematyką religioznawczą. Książka zawiera kilkadziesiąt haseł napisanych przez

⁸ Autor przyjął tu tezy przedstawione przez R. Mellora w *The Goddess Roma*, ANRW II, 17. 2 (1981), s. 962, choć istnieją argumenty przemawiające za datacją 280-275 rok przed Chr. Zob. M. P. Crawford, *Roman Republican Coinage I-II*, Cambridge 1974, s. 724.

⁹ R. Mellor, *ΘΕΑ ΡΩΜΗ. The Worship of the Goddess Roma in the Greek World (Hypomnemata 42)*, Göttingen 1975, s. 13 i n.

¹⁰ U. Knoche, *Die Augusteische Ausprägung der Dea Roma*, Gymnasium 59 (1952), s. 324 i n.

¹¹ D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West. Studies in the Ruler Cult in the Western Provinces of the Roman Empire*, EPRO 108, I, 1, Leiden 1987, s. 131 i n.

¹² Istnieje aspirująca do kompletności bibliografia: Cz. Mazur, M. Taracha, *Bibliografia polska*, w: M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, I, Warszawa 1988, s. 352-374; Cz. Mazur, *Bibliografia polska*, w: M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, II, Warszawa 1994, s. 385-408.

¹³ Np. M. Popko, *Iletyci i Ahhijawa: stan badań*, Meander 6, 1988, s. 221-228.

zespół 20 autorów, związanych przede wszystkim z poznańskim ośrodkiem naukowym. Redakcji tomu podjął się Zbigniew Drozdowicz.

Poszczególne hasła zostały uszeregowane w porządku alfabetycznym. Na końcu każdego z nich znajduje się nota bibliograficzna: umieszczono w niej ważniejsze prace na dany temat, tak polsko- jak i obcojęzyczne. Korzystanie z książki ułatwić ma czytelnikowi wykaz haseł i pojęć synonimicznych oraz indeks osób.

Chronologicznie omawiane dzieło obejmuje okres od starożytności po czasy nam współczesne. Zostały w nim przedstawione religie antyczne, średniowiecza i czasów nowożytnych, a także ruchy religijne zrodzone w XIX i XX wieku.

Pod względem tematycznym możemy wyodrębnić dwie główne grupy haseł: ogólne i szczegółowe. Pierwsze mają za zadanie zapoznać czytelnika z podstawowymi pojęciami spotykanymi w religioznawstwie. Dzięki nim możemy dowiedzieć się, jak brzmi naukowa definicja religii, co to jest religioznawstwo, religijność, sacrum, ateizm, monoteizm, politeizm itp. W hasłach tych znajdują się liczne odsyłacze do haseł bardziej szczegółowych. Umożliwia to szybkie dotarcie do potrzebnych informacji.

Bardzo szeroki jest zakres terytorialny książki. Zamieszczone w niej hasła omawiają religie funkcjonujące na czterech kontynentach: w Europie, w Azji, w Afryce i w Ameryce Północnej.

Sporo miejsca poświęcono w *Zarysie* religiom starożytnym. Najstarsze religie świata greckiego, tj. minojska (s. 219-220) i achajska (s. 9-10), zostały omówione przez Kazimierza Iłskiego. Ten sam autor opracował wierzenia starożytnych Greków (s. 106-110). Wyodrębnił on trzy okresy w dziejach religii greckiej: archaiczny, klasyczny i hellenistyczny. W swym artykule K. Iłski prezentuje czytelnikowi kształtowanie się mitologii ogólnogreckiej, wskazując na rolę, jaką w tej dziedzinie odegrali Homer i Hefzod. Przedstawia także najważniejszych bogów greckiego panteonu.

K. Iłski omówił również wierzenia starożytnych Rzymian (s. 292-297). Zwrócił on uwagę na problemy pojawiające się przy definiowaniu religii rzymskich, słusznie upatrując ich w rozległości terytorialnej *Imperium Romanum*, mozaice etnicznej państwa oraz w długiej, ponad tysiącletniej jego historii. W tym bowiem czasie religia rzymska uległa liczny przeobrażeniom. Przemiany w wierzeniach społeczeństwa rzymskiego autor przedstawił w porządku chronologicznym, po kolei omawiając: pierwotną religię rzymskiej *civitas*, procesy etruskizacji i hellenizacji kultów rzymskich, zmiany okresu kryzysu Republiki oraz religie doby Cesarstwa.

K. Iłski jest ponadto autorem kilku haseł dotyczących innych religii epoki starożytnej, a mianowicie: celtyckiej (s. 61-63), etruskiej (s. 87-88), germańskiej (s. 95-98) oraz trackiej (s. 361-362).

Chrześcijaństwo w czasach starożytnych jest przedmiotem rozważań Ewy Domańskiej (s. 371-378). Autorka obszernie przedstawiła źródła historyczne na temat wczesnego chrześcijaństwa. Po krótkiej charakterystyce działalności Jezusa Chrystusa, omówiła początki Kościoła, zwracając uwagę na jego organizację wewnętrzną oraz szybkie rozprzestrzenianie się na obszar całego Imperium. Sporo uwagi poświęciła także problemowi prześladowań pierwszych chrześcijan.

W ogólnym hasle *Chrześcijaństwo* (s. 64-70), autorstwa Zbigniewa Drozdowicza, możemy również znaleźć sporo wiadomości na temat dziejów tej religii w czasach starożytnych. Podobnie jak w poprzednim przypadku, tak i tu przedstawiona została organizacja pierwotnego Kościoła. Ponadto omówiono proces skupiania władzy religijnej i politycznej przez biskupa Rzymu.

Na temat wierzeń Izraelitów czytelnik może uzyskać wiele informacji dzięki kilku hasłom pióra Edwarda Jelińskiego. Na szczególną uwagę zasługuje artykuł pt. *Judaizm* (s. 147-160), w którym autor szczegółowo omówił źródła do historii religii żydowskiej (zwłaszcza Biblię) oraz dzieje tego wyznania od starożytności aż po dzień dzisiejszy. Dokładnie została ukazana również doktryna judaizmu, a także kult i obyczaje żydowskie.

E. Jeliński poświęcił też odrębne hasła odłamom judaizmu: esseńczykom (s. 86-87), faryzeuszom (s. 89-91) i saduceuszom (s. 304-306) oraz mesjanizmowi żydowskiemu (s. 215-217).

Spośród bóstw czczonych w starożytności, odrębnego hasła doczekała się jedynie Magna Mater. Kult tej bogini zanalizował Marek Kwiecień (s. 206–211).

Pewien niedosyt budzi naszym zdaniem całkowite pominięcie w *Zarysie* wierzeń ludów starożytnego Bliskiego Wschodu (z wyjątkiem judaizmu). Dziwi to tym bardziej, że niektóre z nich, jak choćby religie Egiptu, cieszą się od lat nie słabnącym zainteresowaniem polskiego czytelnika, o czym może świadczyć znaczna liczba publikacji na ten temat¹. Ta uwaga odnosi się zresztą generalnie do całej książki, nie tylko jej części poświęconej starożytności. Daremnie szukalibyśmy na przykład haseł poświęconych Kościołowi rzymskokatolickiemu czy unickiemu (greckokatolickiemu), gdy tymczasem pojawiają się obszernie omówienia prawosławia i różnych nurtów protestantyzmu. Podobnie nie znajdziemy żadnych informacji o wierzeniach Indian Ameryki przedkolumbijskiej czy plemion bałtyjskich (Prusów, Litwinów). Wydaje się, że dzieło pretendujące do miana zarysu encyklopedycznego nie powinno zawierać tego typu luk.

Drobnym mankamentem są również zdarzające się tu i ówdzie błędy, tzw. literówki. Dla przykładu: najwyższy kapłan w starożytnym Rzymie nosił w rzeczywistości miano *pontifex maximus* (nie *maximum*, jak na s. 295), rzymscy kapłani zajmujący się wróženiem z wątroby to byli haruspikowie (łacińska nazwa *haruspices*, nie zaś *heruspices* – s. 295), natomiast autor pracy poświęconej mitom rzymskim nazywa się oczywiście Michael Grant (nie Granat! – s. 297). Tego typu usterki nie wpływają na wartość merytoryczną dzieła, lecz niewątpliwie osłabiają przyjemność lektury.

Pomimo wskazanych powyżej kilku zarzutów, całość omawianej pracy należy ocenić wysoko. Książka ta bowiem zapełnia lukę w polskiej literaturze religioznawczej, szczególnie tej przeznaczanej dla szerokiego kręgu odbiorców. Jej ukazanie się na półkach księgarskich przyjąć zatem należy z największym uznaniem. A o dużej wartości *Zarysu encyklopedycznego religii* niech świadczą wielce pochlebne słowa prof. Włodzimierza Pająkowskiego, wydrukowane na obwolucie książki.

Krzysztof Królczyk

¹ Są to m.in.: T. Andrzejewski, *Dusze boga Re*, Warszawa 1967; J. Černý, *Religia starożytnych Egipcjan*, Warszawa 1974; E. Hornung, *Jeden czy wielu? Koncepcje boga w starożytnym Egipcie*, Warszawa 1991; J. Lipińska, M. Marciniak, *Mitologia starożytnego Egiptu*, Warszawa 1978; S. Morenz, *Bóg i człowiek w starożytnym Egipcie*, Warszawa 1972; A. Niwiński, *Bóstwa, kultury i rytuały starożytnego Egiptu*, Warszawa 1993; idem, *Mity i symbole religijne starożytnego Egiptu*, Warszawa 1984.